

Bijlage 3. Behandeling van de adviezen en opmerkingen bij het ministerieel besluit tot voorlopige bescherming als monument van het bruggenhoofd met Duitse bunkers 'Turnhoutkanalstellung' uit de Eerste Wereldoorlog in Turnhout

Provincie: Antwerpen

Gemeente: Turnhout, 4de afdeling, sectie P

Objectnummer: 4.01/13040/261.1

-

Dossiernummer: 4.001/13040/103.1

Omschrijving:

Bruggenhoofd met Duitse bunkers 'Turnhoutkanalstellung' uit de Eerste Wereldoorlog,
Wieltjes zonder nummer

Mij bekend om gevoegd te worden bij het besluit van heden:

Brussel, **10 MEI 2019**

De Vlaamse minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

Geert BOURGEOIS

1. Adviezen en opmerkingen uitgebracht voorafgaand aan de voorlopige bescherming

1.1. Adviezen uitgebracht door de departementen en agentschappen van de beleidsdomeinen Omgeving, MOW en LV

1.1.1. Beleidsdomein Omgeving

Het advies werd gevraagd op 9 januari 2019.

Het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) gaf op 28 januari 2019 een gunstig advies over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Het advies betreft de al dan niet aanwezigheid van vleermuizen in de als vleermuizenschuilplaats ingerichte bunker en de suggestie om een bijkomende ecologische waarde toe te voegen, evenals specifieke beheersdoelstellingen en voorschriften ten behoeve van deze vleermuizen.

Behandeling van het advies:

De bunkersite ligt niet in een speciale beschermingszone (Natura2000 gebied): er is dus geen passende beoordeling nodig conform het natuurdecreet. Tijdens een plaatsbezoek op 8 november 2018 werd door een gemeentelijke ambtenaar meegedeeld dat er geen vleermuizen overwinteren in de bunker, ondanks de inrichting tot vleermuizenschuilplaats.

Zoals aangegeven in het ministerieel besluit kadert deze bescherming als monument binnen het wetgevend kader van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en het besluit van de Vlaamse Regering van 25 juli 2014. Onder de erfgoedwaarden, zoals geformuleerd in het decreet onder Hoofdstuk 2 Definities, Artikel 2.1., 26° Erfgoedwaarde, worden verstaan: *de archeologische, architecturale, artistieke, culturele, esthetische, historische, industrieel-archeologische, technische waarde, ruimtelijk-structurende, sociale, stedenbouwkundige, volkskundige of wetenschappelijke waarde waaraan onroerende goederen en de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken hun huidige of toekomstige maatschappelijke betekenis ontleen*. Een ecologische waarde of andere natuurwaarde komt niet voor in de opsomming van waarden, zoals terug te vinden in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 en kan dus niet toegevoegd worden aan het ministerieel besluit.

Het Agentschap Onroerend Erfgoed spreekt zich niet uit over de bestemming of het gebruik van een onroerend goed. De bescherming als monument sluit niet uit dat de bunkers als vleermuizenschuilplaats zijn of worden ingericht. Onder de beheersdoelstellingen in Art. 3., 8° wordt enkel gesuggereerd om bij een toekomstige (her)inrichting van de bunkers als vleermuizenschuilplaats voldoende rekening te houden met de aanwezige erfgoedelementen, erfgoedkenmerken en erfgoedwaarden.

De beheersdoelstellingen dienen voor het beschermde monument: in het kader van dit beschermingsdossier kunnen er geen beheersdoelstellingen of voorschriften voor de vleermuizen worden opgelegd.

Aangezien dit advies de bescherming als monument niet in vraag stelt, wordt dit advies als gunstig beschouwd.

Het departement noch de overige agentschappen brachten een advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: Het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

5.

1.1.2. Beleidsdomein Mobiliteit en Openbare Werken

Het advies werd gevraagd op 9 januari 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: Het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.1.3. Beleidsdomein Landbouw en Visserij

Het advies werd gevraagd op 9 januari 2019.

Het departement noch de agentschappen brachten advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3 van het Onroerenderfgoeddecreet zijn de adviezen gunstig.

Conclusie: Het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier en het ministerieel besluit.

1.2. Advies uitgebracht door de betrokken gemeente Turnhout

Het advies werd gevraagd op 9 januari 2019.

Gemeente Turnhout

Het college van Burgemeester en Schepenen bracht op 7 februari 2019 een voorwaardelijk gunstig advies uit over deze bescherming. Het advies maakt integraal deel uit van het beschermingsdossier.

Behandeling van het advies:

De stad Turnhout geldt hierbij zowel als betrokken gemeentebestuur als zakelijkrechthouder. Door de stedelijke administratie is Erfgoed Noorderkempen verzocht om verdere duiding en advies.

Selectie / vraag om bescherming volledige *Turnhoutkanalstellung*

Een eerste aanbeveling betreft de selectie. Enerzijds wordt er gesteld dat de keuze voor de bescherming van het bruggenhoofd als representatief voorbeeld van een bruggenhoofd een terechte keuze is. Vanuit de stad Turnhout rijzen er echter vragen bij het feit dat dit de enige locatie van de *Turnhoutkanalstellung* is die in aanmerking komt voor bescherming. De gemeente vraagt dat in de criterionota de waarde van de totale linie meer zou worden gevalideerd.

"In de selectie van het beschermingspakket van de Turnhoutkanalstellung (Criterionota p. 32-34) wordt echter gedeeltelijk voorbijgegaan aan de ensemblewaarde van de gehele linie."

"Uit de selectie van het beschermingspakket komt de kwaliteit van de Turnhoutkanalstellung als linie niet naar voor."

"Op zich wordt met de keuze van het bruggenhoofd aan de Wieltjens gekozen voor een gemakkelijke bescherming waar vermoedelijk minder discussie is met particuliere eigenaars, in tegenstelling tot een bruggenhoofd waar bunkers in tuinen van huizen zijn

gelegen. Het dossier gaat daarbij minder in op de vraag of behoud van de andere bunkers of bruggenhoofden waardevol of essentieel is voor een goed begrip van de totale Turnhoutkanalstelling."

In de criterianota worden de erfgoedwaarden en de criteria besproken, die een rol kunnen spelen bij de selectie van beschermingswaardige bunkers of bunkergehelen. In de eerste plaats worden de erfgoedwaarden van de bunkers geëvalueerd. De criteria vormen hierbij een bijkomende toetsing. Aan de hand van een combinatie van erfgoedwaarden en selectiecriteria worden waardevolle sites geselecteerd. De grote lijnen van de motivatie van de selectie komen aan bod in de criterianota op pagina's 32, 33 en 34. De concrete evaluatie per bunker of bunkersite is niet uitgeschreven, maar werd grondig afgewogen en besproken.

De ensemblewaarde is één van de gehanteerde criteria en geeft aan in hoeverre het onroerend goed een sterke samenhang vertoont tussen de verschillende elementen. In de criterianota wordt dit selectie criterium als volgt verduidelijkt: een bunker werd doorgaans niet geïsoleerd opgericht, maar in samenhang met andere militaire constructies of veldversterkingen, zoals andere bunkers, loopgraven, draadversperringen, inundatiezones, forten en schansen. Een ensemble aan verschillende constructies of veldversterkingen kan inzicht verschaffen in de wijze waarop de bunkerlinie op de specifieke plaats werd ingericht.

De ensemblewaarde is duidelijk van toepassing op het niveau van het bruggenhoofd, zoals gemotiveerd in de historische waarde: *De site betreft een goed afleesbaar ensemble van vier bunkers, die allen deel uitmaakten van een typisch bruggenhoofd langs de 'Turnhoutkanalstelling'. Dit bruggenhoofd werd opgetrokken ter hoogte van de inmiddels verdwenen Brug 3, met draadhindernissen, loopgraven, houten en betonnen wachtposten, mitrailleurstellingen en bijhorende bunkers.*

De Turnhoutkanalstelling is meer dan 35 kilometer lang. In theorie zou ook voor de gehele stelling met alle bunkers het criterium ensemblewaarde toegepast kunnen worden, maar dit is niet de bedoeling van een selectie criterium. Bij bunkerlinies selecteert de Vlaamse overheid per linie de meest representatieve, waardevolle onderdelen voor bescherming. Dit is ook het geval bij de Turnhoutkanalstelling.

Ook representativiteit is dus een criterium dat werd toegepast. Dit criterium wordt als volgt beschreven: *Het criterium representativiteit houdt rekening met de mate waarin een bunker een goed voorbeeld vormt voor constructies met dezelfde typologische kenmerken, of voor constructies die in eenzelfde periode of door eenzelfde eenheid gebouwd werden. Een geheel aan bunkers, al dan niet in combinatie met veldversterkingen, kunnen representatief zijn voor een specifieke vorm van verdedigingswerk, zoals een bruggenhoofd, een steunpunt, enzovoort. Met andere woorden, als er meerdere vergelijkbare stellingen zijn, dan wordt de best bewaarde site er uit gekozen.*

De eigenaar is geen selectie criterium. De site ter hoogte van de voormalige brug 3, zoals afgebakend op het plan bij het ministerieel besluit, is volgens de eigendomsgegevens van eind januari 2019 eigendom van negen verschillende personen of instanties, waaronder enkele particuliere eigenaars. In dat opzicht is er alvast niet gekozen voor een 'gemakkelijke' bescherming.

"Niet alle bruggenhoofden zijn aangelegd in landelijk gebied. Sommige bruggenhoofden zijn doelbewust tussen de huizen ingeplant. Het bruggenhoofd bij het Bels Lijntje was gericht op de spoorwegbrug en daardoor helemaal anders ingericht. Daarnaast is destijds bij de halve kringstelling Turnhout bewust gekozen voor solitaire bunkers met een 360° schootsveld. Daarbij dient dus de vraag gesteld te worden of de keuze van het Agentschap Onroerend Erfgoed om in te zetten op de leesbaarheid of beleefbaarheid boven de ensemblewaarde van een volledig bewaard bruggenhoofd mag gesteld worden."

Het is inderdaad zo dat niet alle bunkers in landelijk gebied werden aangelegd. Door bunkers tussen huizen in te planten en eventueel te voorzien van een vals dak waren deze bunkers goed gecamoufleerd en dus moeilijk waarneembaar door de vijand. Ter hoogte van de spoorwegbrug en het *Bels Lijntje* waren de bunkers echter niet tussen huizen ingeplant, zoals te zien op de luchtfoto van 30 januari 1918 (zie GHEYLE W. & BOURGEOIS I. 2013: *Vergeten linies. Antwerpse bunkers en loopgraven door de lens van Leutnant Zimmermann (1918)*, deel 2, 112-113).

Er is bovendien niet zomaar een 'bruggenhoofd' bij het *Bels Lijntje*. De bunkers bij het *Bels Lijntje* maakten deel uit van een grotere stelling, die het noorden van het stadscentrum van Turnhout omsloot, gaande vanaf de spoorwegbrug tot ten oosten van de Oude Kom. Dit wordt bijvoorbeeld aangetoond op de luchtfoto van 30 januari 1918 en het bijhorend plan in de publicatie GHEYLE W. & BOURGEOIS I. 2013, *ut supra*, 112-113. Het 'bruggenhoofd' bij het *Bels Lijntje* kan bijgevolg niet los gezien worden van de totale verdediging ten noorden en oosten van het kanaal vanaf het *Bels Lijntje* tot ten oosten van de Oude Kom. Volgens onder meer een blauwdruk van 11 juni 1921 (Koninklijk Legermuseum, Fonds 27 QGT, doos 570 II) waren in dit segment minimum veertien bunkers opgetrokken. Hiervan zijn er slechts zes bewaard. Het wordt bijgevolg moeilijk om van een volledig bewaard bruggenhoofd te spreken. Er is nog discussie mogelijk om deze stelling te beperken tot het segment enkel ten noorden van het kanaal, en dus niet tot ten oosten en westen van de Oude Kom. In dit ingeperkt segment waren er oorspronkelijk tien bunkers opgetrokken. Maar van de tien bunkers zijn er slechts zes bewaard. Deze liggen bovendien erg versnipperd. De vrij recent aangepaste omgeving van enkele bunkers is te storend geworden om een bescherming ervan te verantwoorden.

Bij de solitaire bunkers met een 360° schootsveld ten zuidoosten van het stadscentrum is het moeilijk om te spreken van een ensemblewaarde, zeker omdat niet alle bunkers van deze halve kringstelling bewaard zijn. Deze bunkers blijken ook op andere vlakken onvoldoende te scoren om in aanmerking te komen voor bescherming.

Negatieve waardering overige bunkers

Een bijkomende vraag van de gemeente is om de nodige nuanceringen te maken van de tekortkomingen van de andere bunkers en bruggenhoofden.

"Bovendien krijgen de overige bunkers een vrij negatieve waardering." Vervolgens wordt geciteerd uit 4. Selectie beschermingspakket Turnhoutkanalstelling (Criterionota, pp. 32-34). "Deze bewoording is vrij ongelukkig en zal ongetwijfeld in de toekomst door projectontwikkelaars worden aangehaald als argument voor sloop van de niet-beschermde bunkers".

De snelle constructiewijze van deze bunkers door dwangarbeiders met gebruik van zichtbare spoorstaven van de tramsporen, die nadien vaak zijn hergebruikt, maken deel uit van de historische context. Het is onterecht om deze enerzijds te gebruiken als beschermingswaarde en anderzijds de bouwfysische kwaliteit ervan als negatief te evalueren. De beperkte toegankelijkheid door begroeiing, rommel of ligging in privétuinen is evenmin een argument, aangezien een bescherming net de aanleiding kan vormen om hier verandering in te brengen. De gedeeltelijke ondergrondse ligging van bunkers is eveneens eigen aan hun historische ontstaansgeschiedenis, tenzij ze uiteraard 'verzonken' zijn in de bodem door ondergraving.

Op vraag van de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed is er aan de criterionota voor bunkerstellingen telkens een hoofdstuk toegevoegd dat de selectie van het desbetreffende beschermingspakket duidt. Zoals hoger gesteld, is het niet de bedoeling om een volledige bunkerstelling te beschermen. Bunkersites worden geselecteerd op basis van aanwezige erfgoedwaarden, die bijkomend getoetst worden aan de selectiecriteria. Er moeten voldoende

erfgoedwaarden aanwezig zijn, om een bescherming als monument op het Vlaamse niveau te verantwoorden. In het geval van de *Turnhoutkanalstellung* halen veel bunkersites deze strenge eisen niet.

Zonder in detail te gaan, worden de selectiecriteria aangehaald die een rol speelden bij de selectie, zoals ook bij andere bunkerlinies het geval is. Bij de *Turnhoutkanalstellung* spelen context en gaafheid/herkenbaarheid een belangrijke rol in de selectie. De leesbaarheid van de context waarin de bunkers waren opgetrokken, is in veel gevallen sterk aangetast. Slechts weinig bruggenhoofden zijn volledig bewaard, de leesbaarheid van de context waarin de bunkers werden opgetrokken, is vaak aangetast en de bouwfysische toestand blijkt vaak te problematisch te zijn om een bescherming op Vlaams niveau te verantwoorden. Dit betekent echter niet dat de andere bunkers vogelvrij verklaard worden en zomaar gesloopt mogen worden of dat deze bunkers geen waarde zouden hebben op lokaal niveau. De lokale overheden kunnen een degelijk lokaal erfgoedbeleid rond de bunkers voeren, met als primaire doelstelling het behoud van deze bunkers. De vastgestelde lijst van het bouwkundig erfgoed, waarin alle (gekende) bunkers van de *Turnhoutkanalstellung* zijn opgenomen (zie verder), kan hierbij een belangrijke hulp vormen.

Bij de historische waarde wordt aangegeven dat de plaatselijke bevolking rechtstreeks betrokken was bij de aanleg van de *Turnhoutkanalstellung*: voor de uitbouw werd namelijk een beroep gedaan op Duitse ondernemingen en op de al dan niet verplichte hulp van de burgerbevolking. Bij de architecturale waarde wordt aangegeven dat de bunkertypologie van de *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen* werd toegepast en dat de Duitse legerleiding hoopte dat door het gebruik van standaardontwerpen de bunkers sneller en efficiënter opgetrokken zouden worden. Dit betekent iets anders dan "*de snelle constructiewijze van deze bunkers door dwangarbeiders met gebruik van zichtbare spoorstaven van de tramsporen, die nadien vaak zijn hergebruikt, maken deel uit van de historische context*", zoals in het advies geformuleerd. Het gebruik van standaardontwerpen hoeft ook niet te leiden naar een negatieve bouwfysische kwaliteit, zoals de bunkers van andere stellingen van de *Stellung Antwerpen* aantonen, die eveneens behoren tot de bunkertypologie van de *Kaiserliche Fortifikation Antwerpen*. Op pagina 33 van de criterionota, voetnoot 37 wordt trouwens aangegeven dat het onduidelijk is *of de slechte kwaliteit te maken heeft met klimatologische omstandigheden en de ligging van de bunkers [langs het kanaal], dan wel door de wijze waarop deze bunkers geconstrueerd werden.*

Aan rommel of overmatige begroeiing die de toegankelijkheid beperken, kan inderdaad verholpen worden. Vele bunkers liggen nu eenmaal ondergronds, omdat ze zo aangelegd werden of de loopgraven gedempt zijn. Deze beperkte toegankelijkheid beïnvloedt echter de gemaakte selectie niet, omdat ook andere factoren meespelen. De bewuste zin wordt bijgevolg uit de criterionota geschrapt.

Gemeentelijk erfgoedbeleid

"Dankzij beide onderzoeken [Zimmermann-onderzoek UGent in opdracht van Provincie Antwerpen en het onderzoek van George Melis] is een hogere waardering van deze militaire relictten in de Noorderkempen ontstaan, waarbij verschillende gemeentebesturen het engagement hebben genomen om deze relictten te behouden voor het nageslacht. Het is immers van belang om een zichtbare en herkenbare lijn langsheen het kanaal en de halve kringstelling rond Turnhout te behouden."

"Bovendien zijn we ervan overtuigd dat ook op het grondgebied van de andere gemeenten nog waardevolle relictten zijn. Daarom lijkt het ons aangewezen om het vermelde hoofdstuk 4 van de criterionota te nuanceren in functie van de uitbouw van een gemeentelijk beleid rond dit waardevol militair erfgoed."

Een lokaal bestuur kan een eigen onroerenderfgoedbeleid uitwerken, aanvullend op het Vlaamse beleid. Door een erkenning als onroerenderfgoedgemeente, kan een gemeente

bepaalde taken en bevoegdheden van het Agentschap Onroerend Erfgoed overnemen. Een aanvraag tot erkenning is dus een weloverwogen keuze. De gemeente geeft zo te kennen dat ze wil inzetten op het behoud en beheer van het onroerend erfgoed en dat ze over de nodige expertise beschikt om welbepaalde bevoegdheden en taken over te nemen. Een gemeentebestuur kan zich hiervoor laten ondersteunen door een intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst. Een intergemeentelijk onroerenderfgoeddienst kan bepaalde taken voorbereiden of opnemen voor de betrokken besturen.

De *Turnhoutkanalstelling* loopt op grondgebied van zes gemeenten. Hiervan zijn er vijf erkend als onroerenderfgoedgemeente, met name Brecht, Rijkevorsel, Beerse, Turnhout en Oud-Turnhout. Op vijf bunkers na (stand van zaken 27 maart 2019) liggen alle bunkers van de *Turnhoutkanalstelling* op grondgebied van een onroerenderfgoedgemeente. Vier gemeenten behoren bovendien tot een erkende intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst, met name de IOED Noorderkempen. Uit deze erkenningen mag blijken dat minimum de wil er is om een gedegen lokaal erfgoedbeleid te voeren. Ook de niet-beschermden bunkers van de *Turnhoutkanalstelling* kunnen deel uitmaken van dit lokaal erfgoedbeleid en zoals aangegeven in het advies, blijkt dit ook zo te zijn bij verschillende gemeentebesturen.

Met de geïnventariseerde bunkers, opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, en vastgesteld op 15 maart 2019, hebben de gemeentebesturen een sterk instrument in handen om een degelijk beleid uit te voeren en minimum het behoud van de bunkers na te streven. Een gemeentelijk erfgoedbeleid kan ook verder gaan en bijvoorbeeld inzetten op een vorm van ontsluiting.

Volgens het principe van subsidiariteit dient het gemeentelijk erfgoedbeleid complementair te zijn aan het Vlaamse beleid. Het is niet de bedoeling om aan de hand van een beschermingsdossier op Vlaams niveau aan te geven hoe het gemeentelijk erfgoedbeleid er dient uit te zien. Hoofdstuk 4 van de criterianota is enkel bedoeld om de selectie voor de bescherming te verantwoorden.

Vrees voor onvoldoende slagkracht bij sloop bunker

"Bovendien kan de onderliggende motivatie voor deze selectie in de toekomst averechts werken voor het behoud van de andere bunkers van de linie, niet alleen op het grondgebied van Turnhout, maar ook op dat van de andere gemeenten langsheen het kanaal. Deze worden kortelings vastgesteld als bouwkundig erfgoed, waardoor de gemeenten een gemotiveerde beslissing dienen te nemen bij sloopaanvragen. Dit heeft in het verleden al tot discussies en juridische procedures geleid."

Het ministerieel besluit tot vaststelling van de inventaris van het bouwkundig erfgoed in de provincie Antwerpen werd door de bevoegde minister ondertekend op 15 maart 2019. Na publicatie in het Belgisch Staatsblad zijn de rechtsgevolgen van dit besluit van kracht sinds 29 maart 2019. Alle (gekende) bunkers van de *Turnhoutkanalstelling* maken zodoende deel uit van de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed, omwille van een historische en architecturale waarde. Voor veel andere vormen van erfgoed worden niet alle gekende exemplaren systematisch opgenomen in een vastgestelde inventaris.

Voor de bunkers opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed geldt artikel 13.2., 2° van het Vrijstellingenbesluit, waardoor bij een sloop van een bunker een omgevingsvergunning vereist is voor stedenbouwkundige handelingen. De vergunningverlener dient altijd de verenigbaarheid van een aanvraag met de goede ruimtelijke ordening te beoordelen. Zo kan een vergunningverlener tot onverenigbaarheid beslissen op grond van cultuurhistorische overwegingen (conform Vlaamse Codex Ruimtelijke Ordening, artikel 4.3.1., §2, lid 1, 1°). Het artikel 4.1.10 van het Onroerenderfgoeddecreet verplicht de vergunningverlener sowieso te verduidelijken hoe hij bij de beslissing de erfgoedwaarden in acht nam. Erfgoedwaarden kunnen dus zeker een reden tot weigering van sloop zijn.

Een vergunningsaanvrager kan de beoordeling van de vergunningverlener aanvechten. Als de vergunningverlener zijn beslissing inzake de onverenigbaarheid met de erfgoedrechtelijke aspecten voldoende motiveert en dit nadien in beroepsprocedures actief blijft verdedigen, is de kans groot dat de beslissing blijft bestaan. De erfgoedwaarde van bunkers in een vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed is gewichtiger en gemakkelijker aan te tonen dan bij niet-vastgesteld bouwkundig erfgoed. Normaliter heeft een gemeente voldoende slagkracht om de sloop van vastgestelde bunkers tegen te gaan.

De richtlijn "Beoordelen van sloopaanvragen van gebouwen opgenomen in de vastgestelde Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed" van 15 februari 2018, te raadplegen via de website van het Agentschap Onroerend Erfgoed verschaft meer inzicht in de behandeling van sloopaanvragen. Het is aan te raden om een sloopaanvraag van een gebouw, opgenomen in de vastgestelde inventaris, te beoordelen binnen het kader van een eigen gemeentelijk erfgoedbeleid. Op deze wijze wordt de sloopaanvraag niet 'ad hoc' behandeld, maar gebeurt de waardering van het gebouw op voorhand in een bredere context en op basis van alle beschikbare informatie. De inventaris wordt zodoende een instrument dat waardering toelaat en kan de basis vormen van concrete maatregelen. De lokale overheid kan bijvoorbeeld een eigen visie ontwikkelen over welke panden prioritair behouden moeten worden. Voor sloop of grondige verbouwingen van waardevol erfgoed kan de gemeente advies vragen aan haar intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst. De stedenbouwkundige ambtenaar kan zijn advies dan onderbouwen vanuit een gemeentelijk gedragen erfgoedbeleid. Het advies bij een sloopaanvraag kan de visie van het lokale erfgoedbeleid samenvatten en de waardering van het gebouw overnemen.

Wanneer een gebouw opgenomen is in de vastgestelde inventaris, betekent dit dat het gebouw erfgoedwaarde heeft. In tegenstelling tot cultuurhistorische aspecten zijn economische overwegingen geen criterium om goede ruimtelijke ordening te beoordelen.

Beheersdoelstellingen

"Bij art. 3.9° omtrent het reconstrueren van de ingang van bunker 4 met wanden van gevlochten takkenwerk, dient echter de nuance gemaakt dat een dergelijke oplossing ook duurzaam moet zijn, bijvoorbeeld door het gebruik van een ander materiaal."

"Ten slotte dient voor het beheer van vleermuisbunker bunker 4 in eigendom van de Stad ook de mogelijkheid worden gelaten om meer duurzame alternatieven voor de evocatie van wanden in takkenwerk te gebruiken."

Beheersdoelstellingen zijn gericht op het behoud en de eventuele versterking van de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken. Duurzaamheid vormt hierbij een belangrijk principe. Beheersdoelstelling 9 betreft een aanbeveling bij een toekomstige herinrichting. Dit is geen verplichting, maar een wens om bij reconstructie de historische werkelijkheid toch zoveel als mogelijk te benaderen. Uit vele beschrijvingen en beeldmateriaal van Duitse loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog blijkt dat de wanden van Duitse loopgraven versterkt werden met gevlochten takkenwerk. Er zijn in Vlaanderen andere sites waarin Duitse loopgraven werden gereconstrueerd en waarbij takkenwerk is gebruikt, zoals de site *Bayernwald* in Heuvelland. Indien uit vergelijkend onderzoek zou blijken dat het gebruik van gevlochten takkenwerk te weinig duurzaam zou zijn, dan kan in overleg met de beheersconsulent gezocht worden naar een andere aanvaardbare oplossing.

"Vanuit de Stad Turnhout wordt al jaren gestreefd naar een maximaal behoud van de aanwezige bunkers. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar het bruggenhoofd bij het Bels Lijntje, waar nog verschillende bunkers zichtbaar en gedeeltelijk onzichtbaar aanwezig zijn bij een knooppunt voor toeristische recreatie."

Toeristische ontsluiting is lovenswaardig, maar is niet de primaire zorg van het Agentschap Onroerend Erfgoed. Onroerend Erfgoed is in eerste instantie bekommerd om de instandhouding van de erfgoedkenmerken en erfgoedwaarden. Ook niet-beschermde bunkers kunnen ontsloten worden.

De criterionota dient ook ruimte te laten voor een eventuele bescherming van andere bunkers in de toekomst op basis van bijkomende inspanningen voor ontsluiting en herbestemming. Daarom lijkt het ook aangewezen om in de titel van het beschermingsbesluit specifiek melding te maken van de naam van het bruggenhoofd namelijk Brug 3.

Op basis van de huidige stand van zaken van het onderzoek is de selectie van de *Turnhoutkanalstelling* afgerond. Alleen nieuw ontdekte bunkers of tot hier toe onbekende, zwaarwichtige informatie kunnen eventueel leiden tot nieuwe beschermingen. Om in aanmerking te komen voor een bescherming dienen er voldoende erfgoedwaarden en erfgoedkenmerken aanwezig te zijn. Bijkomende inspanningen voor ontsluiting en herbestemming zijn geen criterium om bunkers te beschermen.

De titel van een beschermingsbesluit houdt geen beperking in voor mogelijke toekomstige beschermingen. In artikel 1 van het ministerieel besluit wordt gespecificeerd om welk bruggenhoofd het gaat, aan de hand van het adres en de kadastragegevens.

Conclusie: het advies heeft invloed op de criterionota, die als bijlage 4 is toegevoegd aan het inhoudelijk dossier. Op pagina 33 wordt de volgende zin geschrapt: *Vele bunkers van de Turnhoutkanalstelling zijn moeilijk bereikbaar, laat staan toegankelijk, omwille van begroeiing, hun (huidige) nagenoeg ondergrondse ligging, rommel enzovoort.*

1.3. Advies uitgebracht door de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed (VCOE)

Het advies werd gevraagd op 9 januari 2019.

De VCOE bracht op 14 maart 2019 een advies uit over de bescherming van het onroerend goed. In uitvoering van artikel 6.1.3. van het Onroerenderfgoeddecreet wordt het advies gunstig geacht, wegens laattijdigheid.

Conclusie: het advies heeft geen invloed op het inhoudelijk dossier of het ministerieel besluit.

1.4. Opmerkingen van de zakelijkrechthouders

Het Agentschap Onroerend Erfgoed vroeg op 9 januari 2019 opmerkingen aan de zakelijkrechthouders (Onroerend Erfgoeddecreet artikel 6.1.3).

Zoals aangegeven in haar advies, is de Stad Turnhout zowel betrokken als gemeentebestuur als zakelijkrechthouder, aangezien de gemeente eigenaar is van één van de bunkers. In haar advies maakt de gemeente echter geen onderscheid tussen advies als betrokken gemeentebestuur en opmerkingen als zakelijkrechthouder. Het advies van Stad Turnhout is integraal behandeld onder 1.2.

De andere zakelijkrechthouders gaven geen opmerkingen over deze bescherming.

Conclusie: de opmerkingen van de zakelijkrechthouders hebben geen invloed op het inhoudelijk dossier of het ministerieel besluit, tenzij zoals vermeld onder 1.2.

1.5. Aanvullingen

Omwille van een fout waren de toelatingsplichtige handelingen aan of in het interieur niet opgenomen in het ministerieel besluit. Deze worden toegevoegd in het ministerieel besluit, onder Art. 5, 6°.

Conclusie: de aanvulling heeft invloed op het ministerieel besluit. Het ministerieel besluit werd als volgt aangepast:

Volgende toelatingsplichtige handelingen worden toegevoegd:

6° het uitvoeren van volgende handelingen aan of in het interieur:

- a) het uitvoeren van destructief materiaaltechnisch onderzoek;
- b) het uitvoeren van structurele werken en het toevoegen van nieuwe structuren;
- c) het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- d) het verwijderen, vervangen of wijzigen van plafonds, gewelven, vloeren, trappen, binnenschrijnwerken, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, lambrisering, beslag, hang- en sluitwerk, en van de waardevolle interieurdecoratie;
- e) het bepleisteren van niet-bepleisterde elementen of het bepleisteren met een andere samenstelling of textuur, alsook het ontpleisteren van bepleisterde elementen;
- f) het beschilderen van ongeschilderde elementen of het schilderen in andere kleuren of kleurschakeringen of met een andere verfsoort dan de aanwezige.

1.6. Conclusie voorafgaand aan de voorlopige bescherming

De uitgebrachte adviezen, opmerkingen van de zakelijkrechthouders en aanvullingen hebben invloed op het ministerieel besluit. Het ministerieel besluit werd als volgt aangepast:

Volgende toelatingsplichtige handelingen worden toegevoegd:

6° het uitvoeren van volgende handelingen aan of in het interieur:

- a) het uitvoeren van destructief materiaaltechnisch onderzoek;
- b) het uitvoeren van structurele werken en het toevoegen van nieuwe structuren;
- c) het verwijderen, vervangen of wijzigen van historische materialen en het toepassen van behandelingen met als doel de historische materialen te reinigen, te herstellen, te verduurzamen of te beschermen tegen verweer en aantasting;
- d) het verwijderen, vervangen of wijzigen van plafonds, gewelven, vloeren, trappen, binnenschrijnwerken, inclusief de al dan niet figuratieve beglazing, lambrisering, beslag, hang- en sluitwerk, en van de waardevolle interieurdecoratie;
- e) het bepleisteren van niet-bepleisterde elementen of het bepleisteren met een andere samenstelling of textuur, alsook het ontpleisteren van bepleisterde elementen;
- f) het beschilderen van ongeschilderde elementen of het schilderen in andere kleuren of kleurschakeringen of met een andere verfsoort dan de aanwezige.

In de criterianota, dat als bijlage 4 is toegevoegd aan het inhoudelijk dossier, wordt op pagina 33 de volgende zin geschrapt: *Vele bunkers van de Turnhoutkanalstelling zijn moeilijk bereikbaar, laat staan toegankelijk, omwille van begroeiing, hun (huidige) nagenoeg ondergrondse ligging, rommel enzovoort.*